

Innehåll

1. Den hotade demokratin 7
2. Den auktoritära populismens rötter 13
3. Bortom sanningen i ett nytt medielandskap 59
4. Den segregerade demokratin 87
5. De politiska partierna som elit 102
6. När pengarna styr demokratin 119
7. Identitet eller individ 141
8. Den osynliga lokalpolitiken 158
9. Folkomröstningar – lösning eller problem? 171
10. Den döva medborgardialogen 182
11. Vi kan tacka Trump! 202
 - Efterord 212
 - Noter 214
 - Litteratur 221

1. Den hotade demokratin

VARNINGSLAMPORNA BLINKAR FÖR demokratin. Med statsvetaren Sverker Gustavssons ord »finns skäl att räkna med en fortsatt tsunami av populism«. Samtidigt är demokratins självförsvar både obestämt och svagt. Ingenting tyder på att vi har en tillfällig kris för demokratin. Det vi nu ser är en djupgående förändring. Donald Trumps valseger, Brexit, de auktoritära regeringarna i Polen och Ungern, de växande högerpopulistiska partierna i länder som Frankrike, Tyskland, Nederländerna och Sverige är exempel på att en ny sorts politik väcker anklang. Även om Geert Wilders och Marine Le Pen inte nådde ända fram våren 2017 växte stödet för deras partier. Den auktoritära populismen har varit på stadig tillväxt under ett decennium.

Det finns flera orsaker till att dessa åsiktsriktningar växer, men det är ett faktum att en allt större grupp av väljare känner sig negligerad och bortglömd i det politiska beslutsfattandet och söker sig till nygamla nationalistiska rörelser. Denna rörelse växer samtidigt som allt fler av demokratins institutioner ifrågasätts. Det är en strömning som riktat udden mot de traditionella politiska partierna vilka ses som en elit med ryggen vänd mot folket. Föraktet för etablissemang har spritt sig till andra samhällsinstitutioner. Inte sedan världskriget har demokratins egna försvarsmekanismer – domstolarna och de fria medierna – så aggressivt angripits av politiska ledare som har makten inom räckhåll i demokratins kärnländer eller som i USA, Polen och Ungern redan har tagit makten.

Tröskeln har sänkts för åsiktsströmningar som pekar ut etniska

grupper som kollektivt ansvariga för olika samhällsförändringar. Grupptränkande har tagit över från individualismen – från att se den enskilda människan. Lojalitet med den egna gruppen har för åtskilliga tagit samhällets och den gemensamma solidaritetens plats. Många inom de populistiska rörelserna kan säga åtskilligt i sociala medier och i tal utan att ställas till svars. Steget högerut har i sin tur öppnat för små, rent nazistiska partier, som Nordiska motståndsrörelsen. Jämförelserna mellan dagens situation och hur det var i Tyskland under 1930-talets första år – då den demokratiska Weimarrepubliken misslyckades både med att åstadkomma ekonomiska förbättringar och få medborgarnas förtroende – förekommer ofta i debatten. »Is This the West's Weimar Moment?« frågade *Die Zeits* politiske redaktör Jochen Bittner när det stod klart att Donald Trump skulle bli republikanernas presidentkandidat.¹

Bittner menar att Trump och de europeiska populisterna inte är Adolf Hitler, men uttrycker att »Tysklands förskjutning mot att omfamna fascismen på 1930-talet ger oss en insikt i att liberala demokratier plötsligt kan bli antiliberala«. Paul Krugman, pristagare i ekonomi till Alfred Nobels minne, skriver i *New York Times* att »det behövs en självpåtagen blindhet för att inte se parallellerna med fascismens uppgång och vår samtida politiska mardröm«. ² De ytliga jämförelserna låter sig göras. Nazismen hade stort stöd i väljaropinionen i Tyskland och bars upp av en besviken medelklass. De nazistiska väljarna eftersträvade inte ett totalitärt terrorvälde, men satte demokratin lågt och ville ha en drastisk förändring.

Andra paralleller är 1920-talets börskrasch och ekonomiska depression. 2008 års finanskris var inte den stora depressionen, men flera nationella ekonomier krossades. Det internationella banksystemet räddades, i alla fall tillfälligt, men krisen spred sig från New York genom hela det globala ekonomiska systemet. Världshandeln minskade med 20 procent. Välfärdsstaternas uppbyggnad gjorde att vi slapp soppköerna. Dock märktes krisen över större delen av världen.

Sverige var dock ett av de länder som klarade sig lindrigast undan 2008 år kris. Det svenska perspektivet kan därför vara vilseledande. I de flesta europeiska länder växte nämligen arbetslösheten och de ekonomiska klyftorna i takt med att en allt större grupp människor tappade tron på framtiden. I det amerikanska samhället har gamla rasfördomar åter kommit upp till ytan samtidigt som Donald Trump under sin valkampanj kallade mexikanska immigranter för kriminella och våldtäktsmän. USA reagerade på 1930-talets depression genom att stänga gränserna för invandrare, sända hem en miljon mexikaner och strypa frihandeln. Detta förvärrade den ekonomiska krisen ytterligare.

Det demokratiska systemets styrka ligger delvis i dess förmåga att förmedla det välstånd som befolkningen efterfrågar. När demokratier inte förmår att skapa trygghet och rimliga levnadsförhållanden blir de sköra och utsatta. Tidningsmannen Herbert Tingsten sammanfattade mellankrigstidens demokratiska misslyckande med att konstatera att »... människor får inte leva i nöd eller arbetslöshet i en demokratisk stat, den satsen har blivit lika ostridig som den allmänna rösträtten och den politiska friheten«.³ Tingstens ord har fortfarande bäring och sätter fingret på sambandet mellan ekonomin och demokratin. De västliga demokratiernas framgång beror på att de lyckats förena välstånd, social sammanhållning, rättssäkerhet och politisk frihet. Den demokrati som inte förmår bidra till människors trygghet inbjuder till extremism och auktoritära lösningar.

Genom den internationella terrorismen har det politiska våldet blivit närvarande i flera västerländska samhällen – också i Sverige – och därmed har oro, rädsla och polarisering spridit sig i och mellan stora samhällsgrupper. Förekomsten av politiskt våld på gatorna under 1920- och 30-talen var avgörande för att nazisterna skulle kunna vinna gehör för sina löften om att återställa lugnet – trots att det var de nazistiska SA-grupperna som stod för en stor del av gatuvåldet. Ekonomiska kriser kommer också att återkomma. Att vi lyckas hantera att rädslan sprider sig i samhället är centralt för vår demokratis överlevnad.

Den stora fråga som denna bok försöker hantera är *om* och i så fall *hur* demokratin idag är hotad av den våg av auktoritär populism som sköljer över oss. Vi bör påminna oss om att människor genom demokratin historia har varit bekymrade över dess tillstånd. Demokratin är en styrelseform med dåligt självförtroende. Den blir aldrig riktigt nöjd med sin egen prestation. Kanske beror det på att den bygger på ideal om rättvisa och jämlikhet som i sig är svåra att helt leva upp till. Vi i Sverige har – med vår goda ekonomi, vår utbyggda välfärd och höga utbildningsnivå – kanske bättre förutsättningar för en fungerande och stark demokrati än de flesta andra länder i världen. När världens demokratier rankas av Freedom House eller *The Economist* placeras Sverige bland de främsta. Trots det är vi missnöjda med hur demokratin fungerar. Två stora utredningar om demokratin tillstånd, Maktutredningen mellan 1985 och 1990 och Demokratiutredningen 1997–2000, uttryckte båda att det fanns problem.

Sommaren 2014 tillsatte regeringen en ny demokratiutredning. Uppdraget var att komma med förslag på hur engagemanget inom demokratin kan öka och hur var och ens politiska inflytande kan stärkas. Vi som skriver denna bok var ordförande respektive huvudsekreterare för utredningen och vi skriver utifrån våra erfarenheter av att utreda och analysera demokratin. I nästan två år förde vi samtal med allmänheten, politiker och föreningar. Vi beställde ett stort antal forskarrapporter och genomförde ett flertal enkäter. I början av 2016 lämnade vi över vår slutrapport och i denna konstaterade vi att den svenska demokratin är stark, men också att den står inför ett antal utmaningar. Framför allt har klyftorna ökat mellan dem som är delaktiga och känner att de kan påverka och dem som upplever sig stå vid sidan av. Den demokratiska arenan – de platser där tankar, åsikter och intressen möts – är alltmer segregerad. Segregationen avspeglar sig i de allmänna valen, i förenings- och partiaktiviteten och nyhetskonsumtionen. Detta är ett centralt problem. Mycket tyder på att många av dem som tidigare känt sig utanför nu har börjat kanalisera sitt missnöje genom den auktoritära populismen.

Ett år efter att vi överlämnade utredningen har vår omvärld än mer förändrats. Valet av Donald Trump till USA:s president har eggat de nationalistiska populistiska rörelserna. Sådana partier har idag stöd av ungefär 20 procent av väljarna i flera länder i Europa. Utvecklingen i Europa gör det tydligt att behovet av att stå upp för demokratin sällan varit mer angeläget.

Den oberoende tankesmedjan Freedom House säger att 2016 var det elfte året i följd med en minskning av friheten. Endast 30 procent av världens befolkning lever i demokratier, en nedgång med sju procent på tio år. Samtidigt är den auktoritära populismens tillväxt i sig en signal om att demokratin är hotad. Bokens inledande kapitel handlar om populismens framväxt. Den skulle inte kunnat framträda med samma kraft om inte mediasamhället förändrats drastiskt under senare år, vilket det andra kapitlet handlar om. Denna bakgrund är nödvändig för att förstå de samhällsförändringar som pågår och vilka reformer som behövs i det demokratiska systemet för att inte populiströrelserna ska få ytterligare kraft.

Därefter tecknar vi bilden av den svenska demokratin när det gäller det segregerade deltagandet i de allmänna valen och i det civila samhället. I de två efterföljande kapitlen diskuteras hur de politiska partierna har förlorat kontakten med väljarna och hur lobbyism och ekonomiska resurser fått större betydelse i politiken.

Vi skriver om hur identitet fått spela en större roll i politiken samt om den osynliga lokala demokratin. Slutligen diskuteras vi om folkomröstningar och deltagardemokrati är en del av problemet eller en lösning till utmaningarna för dagens demokrati. I ett sista kapitel diskuteras vi hur dialogen mellan medborgare och beslutfattare kan bli bättre och vi ger förslag till några innovationer som skulle kunna stärka demokratin.

Bokens uppmaning är, liksom utredningens, att fler ska få vara med att forma framtiden. Demokratins grundidé är att alla människor ska kunna få inflytande och kunna göra sin röst hörd – oavsett om de tillhör en åsiktsmässig majoritet eller minoritet. Om medborgare känner sig konsekvent åsidosatte blir det attraktivt att stödja dem som vill vända bordet över ända.

Demokratin måste vara långsiktigt hållbar och kunna överlämnas i gott skick till kommande generationer. Det borde vara ett motto för varje demokratiskt sinnad medborgare. Snart firar vi att det är 100 år sedan den parlamentariska demokratin bröt igenom i Sverige 1918 till 1921 Dagens situation visar att det inte finns någon garanti för att demokratin förblir stabil och stark i framtiden.

Nazisterna hade stort stöd i det sista demokratiska valet under Weimarrepubliken. Mussolinis fascistparti hade betydande folkligt stöd. Också dagens partier som Gyllene gryning, Jobbik, Nationella fronten, Alternative für Deutschland och Geert Wilders Frihetsparti har alla demokratiskt valda representanter i olika församlingar. Det innebär inte att de genomsyras av en demokratisk ideologi. Demokratin är ett politiskt system som kan avskaffas på demokratisk väg.

2. Den auktoritära populismens rötter

POPULISMENS SPÖKE – för att göra en parafras på Karl Marx – går runt i Europa.⁴ Politiska ledare har med fasa tagit emot resultaten från valen i Storbritannien, Frankrike, Nederländerna och USA. Politiker, akademiker, journalister och förståsigpåare, som vi själva, försöker få grepp om vad som händer, och vi famlar efter svaret på varför spöket dök upp och hur det kan motas tillbaka. Ett spöke känns igenom genom att den inte avger en tydlig spegelbild, som den franska filosofen Jacques Derrida uttryckte det.⁵ Den växande auktoritära populismen är också ett svårfångat och komplext fenomen. Auktoritära populistiska partier kan engagera ideologiskt drivna nationalisterna, socialkonservativa eller identitärer, men deras politik bygger sällan på specifika idéer eller förslag, utan snarare på känslor som oro och strävan efter gemenskap. Därför är den auktoritära populismen svår att förstå och bemöta. Dess natur är, liksom känslor, undflyende. Ofta smittar den av sig och förvandlar det politiska landskapet efter sin egen inneboende logik. När någon rört upp känslorna blir alla vemodiga, arga eller skräckslagna.

Från att ha varit ett fenomen i demokratins ytterkant har den auktoritära populismen ritat om den politiska kartan i ett flertal länder. Dansk folkeparti, Sannfinländarna och Framstegspartiet är del av regeringsunderlaget i våra grannländer och i Sverige har Sverigedemokraterna växt från att 2006 haft stöd av strax över tre procent av väljarna till att i vissa opinionsundersökningar idag (2017) få mer än 20 procent. Det holländska valet cirklade kring Geert Wilders Frihetsparti (PVV), som blev näst störst, och